

244 A
PELIKÁN
ÉS A
PALLOS
JE-
GYÉBEN

3. Reformerek a forradalomban

Kossuth oldalán

Azok a reformeszmék, gazdasági és politikai elképzelések, amelyek a XVIII. században még többnyire egymástól elszigetelten születtek, a múlt század elején megsokasodtak és egymásra találtak. Kibontakozott a *reformmozgalom*, magába gyűjtve az ország haladását és függetlenségét szolgáló különféle törekvéseket és az ügyért küzdőket. A Batthyányak — akiket többségükben áthatottak ezek a törekvések — azon az úton igyekeztek haladni, amely saját boldogulásukon kívül a nemzet jobb jövőjét is szolgálta. Bekapcsolódtak a reformmozgalomba — az osztrák titkosrendőrségnek erről szóló jelentéseiben gyakran találkozunk a nevével.

A család két tagja: Lajos és Kázmér nőtt fel e mozgalommal a politikai küzdőtér legmagasabb fokaira. Közéleti szereplésük a múlt század *harmadik* évtizedében kezdődött, amikor a nagy érzelmeket és szenvedélyeket felszabadító, az egyéni hősiesség szerepét csodáló romantika s a polgári célok nemzeti színterét fölfedező megújító mozgalom Európán végighullámozva hozzánk is elért, és a nemzet haladásáért való küzdelemben fejlett ki.

Az ikervári gazda, Lajos 1806-ban született Pozsonyban. Apja korán elhunyt, anyjával, Skerlecz Borbálával — ennek pazarló életmódja miatt — pereskedett, mignem nagykorúsította magát, és birtokainak élt.

Szívós tanulással igyekezett műveltségét kiegészíteni. Négy év alatt beutazta Európát, hogy látva tanuljon. Majd 1833-ban házasságot kötött *Zichy Antóniával*. *Ikervárott* rendezett be mintagazdaságot, és ott korszerű gazdálkodást folytatott. Mezőgazdasági termékeit *saját üzemében igyekezett feldolgozni*. 1839-ben *cukorgyárat* alapított. Ez az esztendő hét hónapján át éjjel-nappal működött szesz munkást foglalkoztatva. Az egymeletes gyárat nagy határfokú gépekkel látta el (Dingler-féle hidraulikus sajtó, Degrand-féle vákuumkészülék), és egy idényben 80 000 mázsát termelt.

Körültekintő közgazdaszi szemléletéről vall, hogy nemcsak az e folyamatos termelés révén elért terméket tekintette a gyár hasznának, hanem azt is, hogy az *a helybeli lakosságnak kedvező kereseti alkalmat biztosít, továbbá hogy „a répa-*

Batthyány Lajos, az első felelős magyar kormány miniszterelnöke és miniszterei. A felső sorban: Deák Ferenc igazságügy-miniszter, Kossuth Lajos pénzügyminiszter, Mészáros Lázár hadügyminiszter; a középső sorban: herceg Esterházy Pál, a (bécsi udvarral) közös ügyek minisztere, gróf Batthyány Lajos miniszterelnök, Szemere Bertalan belügyminiszter; az alsó sorban: báró Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter, gróf Széchenyi István közlekedésügyi miniszter és Klauzál Gábor, a földművelés és az ipar minisztere

tenyésztés egyszersmind a földművelés többi ágát is tökéletesíti, és a kisajtott hulladék kiváló takarmány, kivált juhoknak". Széchenyi példájára a hazai szelvénytenyésztés előmozdítására 50 000 eperfát is ültetett. A pálinkaégetést azonban egyik jószágán sem akarta engedélyezni, mert attól tartott, hogy a pálinkaiváshoz szokott nép elbutul, eltompul és elaljasodik.

A koleravész idején — amikor Iker-várról családok vándoroltak el, és az orvosok is menekültek — ő gyógyszereket hozatott, és maga járt a betegekhez, ápolta, dörzsölte őket.

A közéleti szereplésre Széchenyi István, Károlyi György, Vay Ábrahám és Andrássy György példája ösztönözte. Első ízben a megyéknek abban a küldöttségében vállalt szerepet, amely a leigázott len-

gyeiek érdekében járult a király elé. Az 1839. évi pozsonyi országgyűlésen már vezérévé avatta az ellenzék. Ő volt az első főúr, aki lakását — sógorával, Károlyi Györggyel együtt — Pestre tette át, ott jelölve ki a kibontakozó társadalmi élet központját. Cziráky gróf Hatvani utcai palotájának első emeletén rendezkedett be. Estélyeket adott, amelyeken egyformán szívesen látott vendég volt nemes és polgár, politikus, iparos és irodalmár. Becsülte az írókat, *Petrisevich Horváth Lázártól* tanulta a magyar irodalmi nyelvet, titkára pedig *Kuthy Lajos* író volt.

S ha már nyelvünkről esett szó, itt említjük meg rokonát, *Batthyány II. Fülöpöt*, aki az 1825. évi országgyűlésen az

ellenzéki csoport egyik vezetője volt. A tudományt hathatósan támogatta, a Magyar Tudományos Akadémia alaptökéjét 40 000 pengőforinttal növelte. Uradalmaiban a magyar nyelv általános használatának a bevezetésére is céltudatosan törekedett. Ennek érdekében — tizenhárom évvel a magyar nyelvnek államnyelvvé nyilvánítását kimondó országgyűlés előtt — *német—magyar nyelvű szótárt nyomtatott* („Gazdasági Szótár Fő Méltóságú herceg Batthyány Fülöp úr magyar országi uradalmainak számára Szombathelyen, Perger Ferenc betűivel — 1831”). Ez 1417 szavával utal az uradalom igazgatására, munkaviszonyaira, művelési ágaira, de a foglalkoztatottak szociális

Batthyány Kázmér képe a németújvári családi képtárból

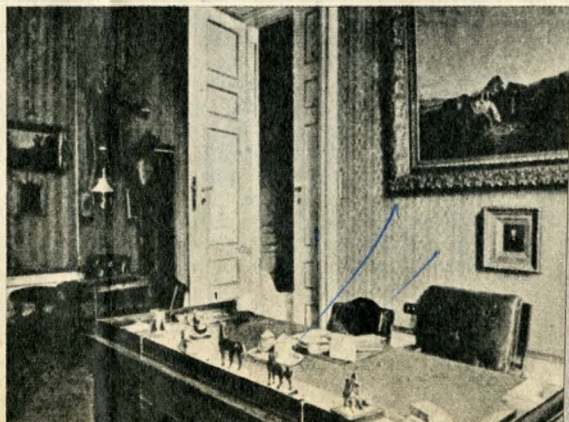
Károlyi György arcképe huszonnyolc éves korából

A Károlyi-palota — amelyben az ellenzék vezetői találkoztak — és a Harruckern-Wenckheim-ház Pesten a századfordulón

Az íróasztal a Károlyi-palotában, amelyen Haynau aláírta Batthyány Lajos halálos ítéletét

helyzetére is. (Nyugdíj szavunk elődei-ként a „nyugalompénz, nyugalomkenyér” kifejezésekkel találkozunk benne.)

Amikor Kossuth 1841-ben fellépett radikális programjával, Széchenyi István szembefordult vele. Széchenyi félt attól, hogy Kossuth politikája népferradalmat készít elő, amely megszünteti az arisztokrácia vezető szerepét, és a nemzetet az uralkodó ellen fordítja. *Kelet népe* című könyvében egyértelműen elítélte Kossuth tervét. Vitájkban a *Batthyányak — Öt-vőssel, Fáyval, Deákkal, Vörösmartyval és másokkal együtt — Kossuth elgondol-lásait helyeselték.*

Miután Széchenyi István elfordult tőle, Kossuth az ellenzéki politikusok táborá-ban nagy tekintélyt szerzett Batthyány Lajoshoz fordult, és az *Országos Ipar-egyesület* elnökévé választotta őt. Két év múlva a *Magyar Cukorgyáregylet* is elnökévé választja őt. 1844-ben pedig a *Védegyelet* választja elnökévé Batthyány Kázmért. (Helyettese Teleki László, az egylet igazgatója Kossuth lett.) E védegy-let tagjai kötelezték magukat, hogy a ha-zánkban kaphatón kívül egyéb kelmét nem vesznek és nem használnak, mert másképp külföldre szívódik a pénz. Az egylet 1846 augusztusáig százötven fiók-kal hálózta be az országot, és megrende-zte a Nemzeti Múzeumban az *első ipar- és műkiállítás*. A mozgalom kezdeti szakasza igazolta: Kossuth helyesen választot-ta meg programja megvalósításához a két Batthyányt és azok barátí körét. A sorra alakult ipari és kereskedelmi vállalko-zásoknak (Kereskedelmi Társaság, Gyár-alapító Részvénytársaság) szinte mind-egyikét Batthyány név védte. Velük együtt azonban valami más — új — is bevonult politikai életünkbe: a nők cse-lekvő részvétele.

Hős és okos asszonyok

A reformkori országgyűlések első sza-kaszában is hallatták hangjukat a magyar asszonyok, így *Bonisné, Kendeffyné* és *Borsiczkyné* (akit egy 1825. augusztus 14-i titkosrendőri jelentés így jellemezett: „*In-kább akarná, hogy az ura a spielbergi tömlöcben legyen, minthogy bármit is en-gedjen alkotmányunk jogaiból.*”) Szerve-zetten, nagyobb mértékben azonban Batthyány Lajos közéleti pályájával egy-idejében léptek a nők a küzdőterre. Batthyány az *Ellenzéki Párt* részére ké-szített programjavesztésében hangsúlyozta is: „*A hazaszeretet felgerjesztésére min-den veszélyeztetett nemzetrél hathatós*

Batthyány Lajosné acélmetszetű portréja, körben a grófnő saját kezű irásával: „Batthyányi Lajos gróf felesége — szül. (... Zichy) Antónia. Gróf Batthyány Lajos vértanú — hazáért és a népért lett 1849 — kivégezve — a nép jogait védte”

eszköznek tapasztaltatott a nőnem ösz-tönzése. Hogy ez nálunk is mennél előbb fogja föl e dicső szerepet, iparkodni fo-gunk. Minden remélhető jobblétnek fel-tétele a gyermekek jobb nevelése: azon kell tehát lennünk, hogy ezek úgy neve-ltessenek, miszerint főképpen politikai fel-adatuknak megfelelni képesek is, hajlan-dók is legyenek.”

A történész Horváth Mihály szerint a „két testvérhölgy” (Batthyány Lajosné Zichy Antónia és Károlyi Györgyné Zichy Karolina) dicső példája tört utat annak, hogy a főúri asszonyok hideg közö-nyükből a közügyek iránt „*érdekeltségre, nemzeties érzelmekre s erényekre ébred-jenek*”. Ők voltak az elsők, akik termeik-ben a nemzeti nyelvet, társaságokban a nemzeti szellemet divatossá tették.

Zichy Karolina az 1838-as pesti árvíz idején férjével, Károlyi György gróffal együtt gyámolította a rászorulókat. Ott-honuk (a Károlyi utcában a mai Károlyi-palota) a múlt század leghaladóbb, majd leggyászosabb eseményeinek színtere volt: falai közül indult el Pest újjáépítése, a Lánchíd-társulat gondolata. *Széchenyinek,*

Károlyi Györgyné Zichy Karolina képe

Batthyánnak, Kossuthnak, Wesselényinek, Eötvösnek, Deáknak találkozhelye volt, de ott szállásolta el magát Windischgraetz és gyilkos utóda, Haynau is.

1844-ben Rottenbiller Lipót polgármester kezdeményezésére újjászerveződött az 1789-ben alakult és a nepóleoni háborúk múltával feloszlott pesti polgári őrhad. Zászlajuk felszenteléséhez zászlóanyának a két Zichy grófnőt kérték fel. A két grófnőnek a megtisztelő felkérést elfogadó levelei egyebek közt arról vallanak, hogy nagyra értékelik férjeiknek a polgársághoz fűződő kapcsolatait.

Az ünnepség a Rákos mezején, augusztus hó 15-én volt. A pestiek sokezres tömegén kívül Esztergom, Győr, Kassa, Kézsmárk, Komárom, Pozsony, Szeged, Székesfehérvár és Bécs őrhadának küldöttségei is részt vettek rajta. A két asszony közéleti szerepét fémjelzi Petőfi Sándornak a *Pesti Divatlap* november 24-i számában közölt „Batthyányi és Károlyi grófnék” című verse. Oly elragadtatással eszményíti őket a költő, amelyhez hasonló arisztokratákkal kapcsolatban költeményeiben nem tapasztalhatunk.

Ekkor érkezett Pestre egy Szatmár megyei grófnő, Teleki Blanka, hogy leánynevelő intézetet alapítson. Célja az úri kisasszonyok hazafias nevelése volt. Intézete az Újépületre néző báró Majthényi-

féle házban kezdte meg működését egyetlen növendékkel: Deák Ferenc keresztlányával. De a következő tanévben már számosan kérték felvételüket. Az intézetben Petőfi barátja, Vasvári Pál tanította a történelmet, Hanák József a természettudományokat, Thern Károly a zenét. Teleki Blanka a lányokkal töltött sétákon a lengyel nép szabadságharcáról beszélt. Ekkor még nem sejtette, hogy alig néhány év múlva, a szabadságharc leverése után az intézetével szemben levő Újépület foglya lesz, és onnan Löwey Klárával együtt indul majd Kufstein és Laibach börtöneibe.

A „gyötrő kettősség”

Az 1847. esztendő döntő eseményeket hozott Batthyány Lajos és Kázmér életében. Lajos — az ellenzék vezéréként — elhatározta, hogy Kossuth Lajost választatja meg követnek az országgyűlés 1847/48. évi ülészakára. Ő maga szervezte a korteshadjáratot. Kossuth ekkor a Pest vármegyei Tinnye község lakója volt, tehát ebben a megyében kellett megfelelő számú szavazathoz jutnia. De Pest megyében még kevesen ismerték a „zempléni fiskálist”, és Apponyi kancellár mindent elkövetett, hogy Kossuthot megbuktassa.

A szemtanú leírása szerint az október 18-i választás olyan „körmenet” volt, „aminőt Pest sem azelőtt, sem azután nem látott”. A választás színhelyén általános feltűnést keltett, hogy egy császári és királyi gyalogszázados egyenruhában jelent meg a megyeház udvarán szavazati jogát gyakorolni, és leszavazott Kossuthra. Ez a császári tiszt Kosztolányi Móricz volt, a későbbi honvédezredes, a szabadságharc majdani hadosztályparancsnoka. Végül a döntő szavazatokat az áporikai nemesek hozták magukkal, élükön Görgey Istvánna, Artúr öccsével. S Kossuth a konzervatív jelölttel szemben 1600-as szavazattöbbséggel Pest megye követe lett.

Miért használt fel Batthyány minden, a korban szokásos eszközt Kossuth megválasztására? Bár hitt a parlamentarizmus elvében, számolt azzal, hogy a konzervatívok korrumpáló eszközeivel szemben személyes befolyása, sőt áldozatvállalása nélkül kudarccal végződhet Kossuth jelöltetése. A Batthyány fivérek a gazdasági és a politikai kezdeményezéseket saját anyagi érdekeik kockázatásával is vállalták. Fejlett gazdasági és ipari tevékenységük megalapozta ezt. (Blackwell angol diplomata szerint Batthyány

Kázmér évi jövedelme elérte a 30 000 angol aranyfontot.) *S ezek az anyagi érdekek szilárdan a polgári fejlődéssel jegyeztek el őket.*

Tény az, hogy Bécs Batthyány Kázmér és Lajos bűnlajstromába halálos bűnként jegyezte be Kossuth megválasztását. Még Széchenyi is átkozta Lajost később egyik rohamában, mondván, hogy Kossuth megválasztásával indult el az ország ama végzetes útra.

Az 1848-as forradalommal szabadságát kivívó ország *első független kormányának élén* azonban Batthyány Lajos *egyre gyakrabban találta szemben magát olyan problémákkal, amelyeknek megoldásában ütközött Kossuthal.* Gátlásait, az uralkodóházhoz való hűségét képtelen volt feloldani. A polgári haladásnak a híve volt, de reformer, nem pedig forradalmár! Hiszen e kor forradalmárainak épp az ő osztályát kell megdönteniük. Ő pedig átvezetni szeretne volna ezt az osztályt, beleilleszteni a polgári világba. Ez a számára „gyötrő kettősség” készítette első, majd második lemondására. Visszavonult Ikervárra. Köznemzetőrként jelentkezett Vidoss József honvédseregébe, és október 16-án *Horpács és Salamonfalva* között Teodorovic horvát csapatait üldözve lováról lebukott, karját törte.

Az intrika megkísérelte kétségbe vonni állhatatosságát. Sértőinek nyilvánosan válaszolt: *„Bár miként ítélnének is felőlem, legyenek önök, uraim, meggyőződve, hogy akár soraikban mint képviselő, akár polgár leszek, mindig küzdeni látandnak Magyarország jogaiért és a törvények szentségéért, és soha nyugodni mindaddig, míg hazánk földét ellenség szemteleníti jelenlétével, s míg van törvény, mely teljes végrehajtást nem nyert, akár felülről, akár alulról jön a forradalom.”*

Visszatérve Pestre, amikor az osztrákok elfoglalták a várost, és a kormány Debrecenbe költözött, javaslatára háromtagú küldöttség indult az ő részvételével 1849. január 3-án Bicskére a császári főparancsnokkal tárgyalni. *Windischgraetz* herceg azonban *Batthyányt nem engedte maga elé.* Hat nappal később pedig Pesten sógorának, Károlyi Györgynek a palotájából osztrák dragonyosok elhurcolták. Budán, Pozsonyban, Laibachban, Olmützben, végül Pesten raboskodott. Ön-gyilkosságot kísérelt meg a cellájába

csempészett törrel, de csak megsebeznie sikerült magát. A pallosos címerű család kései fiának életét osztrák golyó oltotta ki október 6-án.

Történelmi nagysága vitathatatlan, és egy tőről fakadt gátlásaival. Kivált osztályából, de neveltetése mégis kötötte. Sok elődjénél kimagaslóbb volt, és tovább lépett az utódoknál is, akik között nem egy kiemelkedő egyéniséget találunk még. A kiegyezés és a trianoni béke közötti időszakban Ervin gróf részt vett a magyarországi anarchista mozgalmakban, és kapcsolatban állt Szabó Ervinnel. Ennek folyóiratában, a *Huszadik Században* tanulmányai jelentek meg csakúgy, mint az általa támogatott *Társadalmi Forradalom*-ban, a *Testvériségben*, a *Jövőben* és a *Világszabadságban*. Bögötén szociális jellegű iskolát is alapított, ezt azonban a hatóság bezáratta. Végül 1910-ben *Angliába* emigrált. Ugyancsak haladó hagyományok képviselője volt a családban *László gróf* — később herceg —, aki 1910-ben Bécsben szerezte meg az orvostudományi diplomát. Köpcsényi (ma *Kittsee*) birtokán 24 ágyas, modernül berendezett kórházat létesített és tartott fenn: a szegény betegeket ingyen kezelték benne.

Nagyobb politikai szerepet Magyarországon következő forradalmi korszakában a családból *Batthyány Tivadar* töltött be. Amikor 1918-ban kinevezték népjóléti miniszterré, egy röpiratot bocsátott ki. Ebben statisztikai tényekkel igazolva sorolta fel a magyar társadalom akkori betegségeit — az Európa-szerte itt legnagyobb halandóságot, a Budapesten legrosszabb lakásviszonyokat, az egy főre jutó gabona és cukor alacsony szintjét —, végül igen jószándékúan és bizonyára egyénileg becsületes meggyőződésből *enyhíteni akart a szociális problémákon — persze az osztálytagozódások megszüntetése nélkül.* Mintha csak az *Ad amicam aurem* című röpiratot író Batthyány Alajos ellentmondásossága ismétlődött volna meg! A Batthyány család haladó tagjai — noha sohasem tudtak teljesen megszabadulni osztálykötélekeiktől — az előre mutató törekvéseket, az egyéni jószándékot és a becsületességet hagyták ránk örökül.

Vámberri Gusztáv

(Vége)